

OLLE NYMAN:

Konservativ ideologi

Med utgångspunkt från två akademiska avhandlingar om Fredrik Böök och Nils Wohlin skriver professor Olle Nyman om dessa färgstarka gestalter, speciellt om deras bidrag till utformningen av svensk konservativ ideologi. Böök var kulturpersonligheten, som under påverkan från Tyskland lät sig drivas bort från den parlamentariska demokratins gemenskap. Wohlin verkade däremot inom denna, fastän med växlande partitillhörighet. Hans ideal var ett konservativt centerparti, och Nyman framhåller att det nuvarande centerpartiet också har ett konservativt idéarv.

Ett sammanträffande i avhandlingsskrivande har gjort att två av de mest färgstarka och intressanta personligheterna i 1920-, 1930- och 1940-talens svenska offentlighet har vunnit förnyad aktualitet genom att deras gärning blivit föremål för vetenskapliga undersökningar, båda presenterade under fjolåret. De två som avses är Fredrik Böök och Nils Wohlin. Avhandlingarna som återfört dem i rampljuset är dels ett litteraturvetenskapligt arbete av Tomas Forser, "Bööks 30-tal. En studie i ideologi" (Pan/Norstedt), dels en avhandling i statskunskap av Birger Hagård, "Nils Wohlin. Konservativ centerpolitiker" (Sahlströms Bokhandel, Linköping).

Dessa båda arbeten är ganska olika till uppläggning och utförande, dock ger de från sina skiftande utgångspunkter och med sina ganska olika attityder till objektet båda intressanta och viktiga bidrag till analysen av sina respektive huvudpersoners motivkretsar och tankevärld. För Wohlins del blir det ett helhetsperspektiv, beträffande Böök i huvudsak en koncentration till ett decennium, men ett särdeles produktivt, betydelsefullt och dramatiskt skede av hans offentliga gärning.

Fredrik Böök och Nils Wohlin, jämnåriga (1883–1961 och 1881–1948), har det gemensamt att de är idéhistoriskt intressanta personligheter. När svensk konservativ ideologi skall redovisas, kan deras namn inte förbigås. Böök drevs på 1940-talet genom sin bundenhet till Tyskland och relativa förståelse för denna stat även under Hitlertiden ut i praktiskt taget fullständig isolering. Han måste lämna samtidskommentaren och gå

tillbaka till de litteraturhistoriska monografierna för att över huvud taget ha en väg kvar till intellektuell verksamhet. Han hade självförrållat avskurit sig från delaktighet i den gemenskap, där han tidigare agerat med obestriddlig brio och verv.

Wohlin å sin sida var som aktiv politiker en partibytare. Han började sin parlamentariska bana som företrädare för jordbrukarnas riksförbund och sedermera för det genom sammanslagning av detta parti och det ursprungliga bondeförbundet bildade utvidgade bondeförbundet. Han var detta partis främste talesman i första kammaren i början av 1920-talet. Han medverkade i Tryggers ministär 1923–24, vars försök att få till stånd en bred samförståndslösning av försvarsfrågan Wohlin var starkt engagerad för. Därefter återfick han aldrig vare sig formellt eller reellt sin ledande position i bondeförbundet, och sedan Reuterskiöld fått med sig större delen av partiet i en kompromiss med socialdemokraterna i skolfrågan 1927, som Wohlin ogillade, gled han över till högern. Snabbt fick han en förgrundsställning i sitt nya parti, ansågs som tänkbar efterträdare både till Trygger som ledare av förstakammarhögern och till Lindman som den samlade högers partiledare och blev finansminister i Lindmans regering 1928. Men redan 1929 fick han vika för en plötsligt uppblåst och i sak otvivelaktigt mycket överdimensionerad opinionsstorm till följd av den statsägda Jordbrukarbankens svårigheter och Wohlins handläggning av denna fråga.

Ett nytt partibyte blev aktuellt, när Wohlin 1933 fronderade mot högern och anslöt sig

till krisuppgörelsen. Efter ett mellanår som vilde 1934 tillhörde han åter bondeförbundet från 1935 till dess hans parlamentariska verksamhet var avslutad i och med 1942 års riksdag. Under sin sista bondeförbundsperiod blev Wohlin påfallande flitigt utnyttjad som utredningsordförande redan under den socialdemokratiska enpartiregeringens tid. Ernst Wigforss och Wohlin möttes ofta i riksdagen i dueller, men det är känt att Wigforss hade en speciell tilltro till Wohlin som utredningsledare.

Mycket kan anföras – främst för Bööks vidkommande – till stöd för påståendet att Böök och Wohlin långtifrån är de mest representativa företrädarna för svensk konservativ ideologi under 1900-talets förra hälft. Det påstås inte heller att de är de mest representativa för sin tid. Flera andra är det i högre grad. Men medverkande i den konservativa ideologitformningen har de varit. Böök var det inte bara under 1920-talet, då han var borgerlighetens ledande smakdomare inom litteraturkritiken, utan även senare, även efter det i många stycken missförstådda, mycket omdiskuterade "marxistiska avfallet" med succéboken "Det rika och fattiga Sverige" (1936).

Wohlin ansåg sig själv ha hållit fast vid samma åskådning trots partibytana. Han menade att partierna i stället ändrat sig, framför allt att högern lämnat konservativa värderingar och förändrats i liberal riktning. Hagård tycks vara böjd att ge honom rätt i detta, och det saknas ingalunda helt skäl för en sådan uppfattning.

Humanistisk traditionalism

Fredrik Böök möter 1930-talet i en position som sedan länge erkänd och ledande aktör i kulturdebatten. Det är ofta omvittnat att han som litteraturkritiker utövade ett mycket stort inflytande. Genom resereportage och essayer vidgade han registret inte bara till kulturkritik i vid mening utan också till mera allmänna kommentarer i samtidspolitiska ämnen. Med stilistiskt mästerskap, lätt och livfullt men ändå substansrikt och perspektivrikt, med en flödande rikedom på associationsmättade bilder, fyndiga kombinationer och fina observationer, bidrog han verksamt till idealbildningen inom de grupper, som brukar bestämmas genom klassificeringen "borgerliga".

Till allt detta kommer att Böök verkligen och bokstavligen lyckliggör sina läsare med en alldeles utsökt miljöteckning både ifråga om topografiska impressioner och kulturhistoriska tillsatser som bakgrundsdimension. Han levandegör med samma säkerhet miljöer både för ett landskap och för en författare. Låt oss, ganska slumpmässigt, som provstycke ta några rader ur kapitlet "Vallfart till Sainte-Odile" ur "Resa till Saar och Paris över Elsass" (1935). Böök skildrar en bilresa upp till ett kloster i Vogeserna:

Man far genom väldiga furu- och granskogar, man ser ut över kungliga bokar, blicken dröjer vid plataner och valnötsträd, nedanför sig har man en slätt, där vinet och majsen mogna, men man omges av den friska, rena barrdoften, man kommer förbi gröna dalar, där bäckarna störtat sig över vattenkvarnarnas hjul, och man känner lukten av sågade furustockar, av tjära och bark. Det finnes kullar täckta av svavelgul ginst, men man

kommer också till hedar och fält, där den magra ljungen kryper. Man har något av det kärvt nordiska men stannar man vid en gammal mur, så är den övervuxen av blommande murgröna, älskad av bina. Jag vet intet landskap i Europa, som är så fint och riktigt tempererat; det är den gyllene medelväg, som Horatius älskade. Här är berg och slätt, men inga öde fjäll; här är den nordiska barrskogens renhet och frid, men druvorna svälla i den varma höstsolen. Här är så mycket av söderns härligheter som jag älskar, och så mycket av nordens vildhet som jag inte kan undvara. Här är grönt, inte olivgrått eller kalkvitt. Det är det klimat, som jag anser att Gud skapat människan att leva i; det är ungefär detsamma som i Skåne, men en liten aning mildare, varmare och rikare.

Jag förstår mer än väl, att Taine, som vuxit upp i Ardennerna och älskade träden, greps av hänförelse här uppe på Sainte-Odile. När han blickade ut över de ändlösa skogarna, fattades han av de högtidliga stämningar, åt vilka han givit ett oförgätligt uttryck i betraktelsen *Sainte-Odile et Iphigénie en Tauride*. I Goethes *Ifigenia* återfann han sitt eget innersta, den moderna människans humanitetsreligion, befriad från allt konfessionellt och från alla dogmer, teologiska och nationella. Detta skogslandskap gav honom den lyftning och den frid, som mänskligheten söker på sina vallfartsställen och sina heliga orter och som Sankta Odilia måste ha känt, när hon byggde det första kristna kloster här uppe. Helig hade platsen alltid varit; här uppe på bergen stå ännu i dag cyklopiska murar, äldre än kristendomen, äldre än romarna; de kallas "hednamurarna" och anses stamma från keltisk eller germansk tid. Här ha redan druiderna tillbett i skogarnas dunkel, här har det blotats till Oden.

Böök företräder i detta skriftställarskap en konservativ ideologi och en traditionalistisk

livssyn. I en intervju i en veckotidning 1935 talar han om "vakten kring hem, äktenskap, fosterland" som det centrala i den borgerliga åskådningen.

Den form av konservatism som låg Bööks hjärta närmast är den folkliga, lågborgerliga varianten. Böök kom från ett hantverkarshem i Kristianstad, och Forser påpekar att Böök livet igenom kände sig klassmässigt förankrad i småborgerskapet. En antikapitalistisk tendens kan inte förnekas hos Böök. Han ser i "högkapitalismen" och det moderna produktionssystemet ett hot mot de småborgerliga dygderna "arbetet och plikten, rättvisan och sanningen". En annan gång talade han med avståndstagande om "den glupske, allt under sig slående företagaren, affärlivets hänsynslösa Napoleon". – "Jag är ingen blind beundrare av det kapitalistiska Europa, sådant det breder ut sig i majsolen 1932, mellan Kreugerkatastrofen och Lausannekonferensen", heter det i "Resa till Schweiz" 1932. Åsynen av den internationella societetens lekplatser gör honom berövd och förbittrad:

Ofta har jag i en mörk stund tvivlat på, att denna europeiska civilisation är värd ett bättre öde än att gå under. Sitter man en vacker vårväll vid Rivieran och betraktar vimlet, kan tvivlet övergå till visshet: nej, detta förtjänar icke att leva. Prostituerad natur, prostituerade människor, banal lyx, stupid nöjeslystnad; privilegierade dårar, som rasa kring i bilar mellan tennisbanor och danslokaler för att hamna vid spelborden, varenda detalj inrättad till tjänst för de sysslolösa och bortskämda, för att kittla deras nerver och tillfredsställa deras raffinerade infantilism; hela denna ström av internationella turister,

som stå under den sluga, cyniska kasinokratiens beskydd – – –

Lovsång till välfärdssamhället

Den mest kända av Bööks böcker från 1930-talet är "Det rika och fattiga Sverige", skriven som ett reportage av en bilresa genom Sverige sommaren 1936 och tänkt som en sorts parallell till hans "Resa i Sverige" 1924. Den nya svenska reseboken, som blev en stor publikframgång, åstadkom mycket rabalder, då den framställdes som beviset på Bööks omvändelse till marxismen. Omvändelsen inskränkte sig dock till att han hade "den unge marxistiske historikern" Per Nyström som resällskap och till att han accepterade bitar av den materialistiska historieuppfattningen. Därutöver är boken – förutom ett resereportage i Bööks allra bästa stil – en orientering mot ett positivt anammande av teknologins och industrialiseringens omvandling av Sverige ekonomiskt och socialt. Den ger glimtar av välfärdssamhällets framväxt och den begynnande utjämningen. Böök är särskilt angelägen att betona den nationella gemenskapen och den – som han uppfattar det – mildrade motsättningen mellan kapital och arbete.

Forser konstaterar att bokens tema är "motsatsernas förening i en enhet som betecknar den svenska syntesen". Boken är en arbetets, samarbetets och gemenskapskanslans höga visa. Med glädje inregistrerar författaren tecknen på materiellt framåtskridande och social harmoni. "Vilka sällsamma kontraster stå inte sida vid sida i en levande samhällsorganism sådan som den svenska!

De i sin grund vitt skilda föreställningskretsarna beröra varandra så nära och så fredligt, att vi inte ens tänka på den teoretiska spänningen dem emellan." Så skrev Böök 1936. Men hans optimistiska harmonilära betyder dock inte att han förändrat sin grundvärdering beträffande samhällets sociala och ekonomiska organisation.

Svenska Dagbladets recensent av "Det rika och fattiga Sverige", Sten Selander, hade inga invändningar mot Böök ur ideologisk synpunkt. Böök prisades tvärtom för "obestriddigt sunt förnuft". Knut Hagberg i Nya Dagligt Allehanda talade däremot dramatiskt om en total och tragisk frontförändring: "Den klyfta som nu skiljer Böök från svensk konservatism är mycket djup. Det finns ingen brygga över stupet. På olika sidor talar man icke ens samma språk." Flera andra i konservativ press tyckte ungefär som Hagberg. Men i det replikskifte som följde mellan denne och Böök kan man nog säga att Hagberg drog det kortare strået. Böök var den progressive och förnuftige. Han hade på idéernas område försökt samma grepp som Per Albin Hansson provat på den praktiska politikens fält. Så framställdes han av en skribent i Arbetet. Hagberg framstod som en gammalkonservativ, en doktrinär som mycken dogmatisk beläsenhet gjort rasande.

Men Knut Hagberg fick sin revansch 1940. Då hade Fredrik Böök börjat vandrigen ut i öknen, bort från den parlamentariska demokratins gemenskap. Redan tidigare hade Bööks beundrare haft anledning att känna besvikelse. Forser visar på ett exempel redan från våren 1933. I maj detta år

anordnade nationalsocialistiska studenter ett bokbål och brände ett stort antal misshagliga böcker på Opern-Platz i Berlin. Böök rapporterade hem till sin tidning, Svenska Dagbladet, och kommenterade: "Elden är ett rasande element, och midnattsbålet framför universitetet får utan tvivel många verkningar, som blott den förtorkade fackmannen, den bornerade estetiske specialisten, kan vara hågad att beklaga. Man kan kalla det för en autodafé, men ordet betyder handling av tro, och det har i vår tidsålder, i den andliga kultur vi skapat, funnits för lite både av handling och av tro." Och direktörstalet i Svenska akademien december 1938 var i sin trevande eklekticism fullt av glidningar.

Men den avgörande vändpunkten var talet vid Tegnérfesten i Lund oktober 1940 med uppmaningen till studenterna att besinna Tegnér's diktardom att evigt kan ej bli det gamla och att därför söka "den sanning som förändrar världen" och att bli "verktyg för förnyelsen, ty förstörelsen är över oss".

Forser erinrar om att samma höst också utkom en bok med titeln "Svenska folkets väsens kärna", en beredskapsbok med bidrag av bl a Knut Hagberg, som skrev om "Frihet och rätt i svensk dikt". Där påpekar han att Tegnér ibland hade en böjelse att dyrka den rent yttre maktprestationen. Men det var i hans svaga stunder. Vid bättre sinnesstämning återvändande han till åkallan av idealismens eviga värden: "Det mesta och bästa i hans diktning handlar om att det gamla är evigt." Det var säkert den bästa replik Knut Hagberg kunde få gentemot Böök.

I och med 1940-talet är Bööks roll som en "borgerlighetens" ledande kulturkritiker

och samtidskommentator slutspelad. Men Böök fick också ett slags revansch. Han fick tillfälle att fullborda de stora arbetena om Heidenstam och Tegnér. Därmed stärkte han på ett övertygande sätt sin ställning som en av de stora i svensk litteraturvetenskap.

Socialkonservativ nationalism

Man kan undra vad Nils Wohllins namn i framtiden mest kommer att förknippas med. Kommer han att minnas för att han gick sin egen väg 1933 och ensam inom riksdagshögern slöt upp vid sidan av socialdemokrater och bondeförbundare vid krisuppgörelsen? Eller kommer han att minnas som ett exempel ur statsrättslig praxis från minoritetsparlamentarismen, som ett exempel på ett statsråd som bringades på fall efter anmärkning av konstitutionsutskottet, som "med gillande" lades till handlingarna av andra kammaren vid dechargebehandlingen 1929 och som gavs ytterligare eftertryck genom en delvis våldsam men på tämligen artificiella grunder underhållen presskampanj? Kommer han kanske att minnas som akademisk bondeledare i första kammaren 1919–23? Eller kommer han att minnas som en professor i statistik vid Uppsala universitet, helt upptagen av politiskt arbete och offentliga utredningsuppdrag, eller möjligen som en fordrande generaltulldirektör?

Säkert är att han borde ihågkommas som en i ovanlig grad ideologiskt medveten politiker. Grundvalen för hans politiska aktivitet var en konsekvent fasthållen nationell socialkonservativ åskådning med en alldeles bestämd frontställning mot liberalism, storka-

pitalism och marxism.

Nationalismen bildar ett primärt skikt i Wohllins politiska åskådning. Den var mer än så. Den präglade i mycket hans livshållning. Han var nationell romantiker med en stark känsla för den svenska naturens skönhetsvärden, speciellt skärgårdens – han var och förblev en passionerad seglare. Hans nationella orientering bestämde också inriktningen av hans vetenskapliga arbete, i emigrationsutredningens och jordpolitikens tecken, liksom hans politiska aktioner.

Han såg som en av konservatismens stora uppgifter att besvara och stärka det svenska folkets nordiska egenart, inte minst på kulturpolitikens område. Han framhävde mycket starkt bondeklassens betydelse som svenskhetens värnare, som "rikets must och märg". De största farorna för den svenska nationen kom från storkapitalism och socialism, medan medelklassen med bönderna som kärna framställdes som den främsta tillgången. Hans omsorg om bondeklassen var ett centralt tema i hans på praktiska politiska mål inriktade strävan.

Statistikprofessuren till trots ligger Wohllins främsta vetenskapliga insats på agrarhistoriens område, och det var också som agrarpolitiker han gjorde sina mest originella och mest omfattande insatser. Det är jordpolitiken och befolkningspolitiken som är grundmotivet. Bondeklassens bevarande som jordägare och som befolkningselement är det primära målet i hans politiska arbete.

Jordpolitik och försvarspolitik

Wohllins jordpolitiska program avsåg fram-

för allt att tillgodose målsättningen att bevara bondejordbruket och skydda det både mot en fortgående söndersplittring i småbruksenheter och mot storkapitalismens uppköps- och centraliseringspolitik. Hagård konstaterar att Wohlin genom sina insatser till stor del byggde upp den ideologiska grundvalen för en konservativ agrarpolitik. Programmet inriktades på åtgärder mot jordspekulation, mot den omfattande jordstyckningen och den svåra skuldsättningen bland jordbrukarna.

En huvudlinje som Wohlin följde var att söka förhindra en utveckling i ekonomisk liberal riktning på jordpolitikens område. Överhuvud taget framgår som ett av resultaten av Hagårds forskning att kontinuiteten i Wohlins ståndpunktstaganden och handlande var särskilt påfallande just i de jordpolitiska frågorna. Men när Wohlin vid slutet av sin parlamentariska verksamhet såg en väsentlig programpunkt i detta sammanhang äntligen förd så långt som till ett lagförslag – förslaget till jordförvärvslag 1941 – då kunde högern inte följa honom, även om förslaget kunde härledas från konservativ ideologi. Den liberala reaktionen mot statlig tvångsreglering vann överhand över den konservativa tanken att slå vakt om böndernas äganderätt till bondejorden. Inte ens Pehrsson-Bramstorp var då mogen för detta förslag. Men lagen kom senare.

I sin nationalism, antikapitalism och antisocialism hade Wohlin anknytningspunkter till Rudolf Kjellén och unghögerideologin från tiden före första världskriget. Men han knöt också an till Harald Hjärnes program försvar och reformer. "Jag tror", yttrade

Wohlin i riksdagen 1937, "att det är en progressiv konservatism att söka förena en aldrig svikande omsorg om landets säkerhet med ett kraftigt inre reformarbete, åsyftande att avhjälpa alltjämt förefintliga missförhållanden inom samhället och särskilt de svårigheter, som trycka de fattigare folklagren." För att upprätthålla en levande försvarsvilja var socialpolitiska reformer en nödvändighet.

En positiv inställning till dessa var desto lättare att acceptera för Wohlin, som de också överensstämde med krav som han hade anledning att ställa från befolkningspolitiska synpunkter. Det var framför allt befolkningsfrågan – först emigrationen och senare den sjunkande nativiteten – och vid sidan av den arbetslöshetsproblemet som drev Wohlin till socialpolitisk aktivitet. En teoretisk grund för en socialreformatorisk inställning tillägnade sig Wohlin redan under sina akademiska studier, som han på Gustav Casseles inrådan till en del förlade till Tyskland. Där kom han under inflytande av de båda nationalekonomerna Gustav von Schmoller och Adolph Wagner, som hörde till de ledande i den grupp nationalekonomer och socialvetenskapsmän som starkt pläderade för en tredje på socialpolitiska reformer inriktad väg till undvikande av såväl manchestertliberalism som socialism.

Att Wohlin till någon del fick sin utbildning i Tyskland hindrade inte att han – i polemik mot Böök 1916 – varnade för tysk infiltration i Sverige både kulturellt och ekonomiskt. Senare fann han anledning att opponera också mot ententeaktivismen, och han var skeptisk mot Nationernas förbund. En

utrikespolitisk gemenskap som han omfattade med särskild förkärlek var däremot det nordiska samarbetet. Nordismen hade i honom en övertygad anhängare och verkningsfull förespråkare.

Konservativ centerpolitiker

Nils Wohlin var ganska mycket en motsatsernas och överraskningarnas man. Samtidigt som han otvivelaktigt hade vissa personliga besynnerligheter, som kunde stöta bort många, till följd av ett häftigt temperament och överdrivet självhävdelsebegär, hade han en påtaglig strävan att verka för lösningar och konstellationer, som kunde vinna bred anslutning. Samförstånd, samling, nationell samhörighet var honnörsord hos honom. Hans ideal på partiväsandets plan var ett centerparti med konservativ inriktning, uppbyggt på medelklassgrupperna med landsbygdens folk som kärntrupp. Birger Hagård har därför full täckning, när han givit sin intresseväckande och förtjänstfulla redovis-

ning av Wohlins politiska insatser undertiteln "konservativ centerpolitiker".

Vad ett arbete som Hagårds om Wohlin har att lära är bl a att den konservativa ideologin är ett fundament för politiska ställningstaganden även utanför de partier som till namnet är konservativa, eller synonymt benämnda. Konservatismen har bärighet och räckvidd långt utanför det parti som för närvarande närmast står för konservatism.

Studien om Wohlin erinrar om att även det nuvarande centerpartiet i mycket har ett konservativt idéarv. Må ett sådant konstaterande inte uppamma den alltför ofta förekommande skuggrädslan inom centern för det mångomtalade högerspöket. Acceptera inte motståndarens värderingar! För varje politisk riktning måste det vara ett mål att ställa sig så att den politiska striden inte skall föras på motståndarens villkor utan på egna. Härefter måste rimligen också ingå att inte låta motståndarens värdeskala vara bestämmande för ens egna attityder till den politiska omvärlden.